

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Мақала туралы мәлімет

Конференция атауы	«Жастар және ғылым: бүгін мен болашағы» жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдар жинағы
Сборник	«Молодежь и наука: настоящее и будущее». Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых
Conference	The collection of materials from the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists «Youth and Science: Present and Future»
Өткізілген күні	7 сәуір 2025, Атырау
ISBN	978-601-262-587-5
Жинақтағы жариялану №	106
Жинақтағы беттері	497-501
ӘОЖ/УДК/UDC	ӘОЖ 328.185
Секция	Секция IV. II Адам құқығын қорғау – құқықтық және әділ мемлекет құрудың кепілі/ / Защита прав человека – залог создания правового и справедливого государства
Автор(лар)	Марат Зухра Әлібекқызы
Мәртебесі	Студент
Ғылыми жетекші	Ғылыми жетекшісі, з.ғ.м., сеньор-лектор Жағыпар Ж.Ж.
Мақала атауы	СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ: ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Ескерту: бұл бет сайтқа орналастыру және мақала PDF-ін сәйкестендіру үшін қосылды. Төменде жинақтағы мақаланың түпнұсқа беттері берілген.

қызмет жүйесін дамыту маңызды.

Қазақстанның қорғаныс саласы жүйелі түрде жетілдірілуде, алайда бұл салада әлі де оңтайландыруға, реформалауға және мемлекеттік саясатты жаңартуға бағытталған жұмыстарды жалғастыру маңызды. Әскери қызметтің кәсібилігін арттыру, әлеуметтік қолдауды кеңейту және әскери қызметшілердің жағдайын жақсарту Қазақстанның қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін үлкен маңызға ие. Осыған орай, мемлекеттің қорғаныс саласындағы әкімшілік-құқықтық реттеу жүйесі өзінің тиімділігін арттыру мақсатында үздіксіз даму жолында болуы қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Қазақстан Республикасының «Әскери қызмет және әскери қызметшілердің мәртебесі туралы» 2012 жылғы 16 ақпандағы заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000561>
3. Okishev S.V. Современная бронетехника России: критические замечания и тактическая схема // Международный научный институт Educatio-научные статьи по военному делу 2017. 1-8
4. Мемлекеттік портал сайты. Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігі // <https://www.gov.kz/memleket/entities/mod>
5. Белько В.М. Обеспечение соответствия специальностей научноориентированного военного образования теориям военной науки как перспективное направление ее развития // Сборник научных статей военной академии Республики Беларусь. 2022. 15-22.
6. Қазақстан Республикасы Президентінің «Мемлекет басшысының 2012 жылғы 14 желтоқсандағы ““Қазақстан-2050” стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты” атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы» 2012 жылғы 18 желтоқсандағы Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1200000449>
7. «Қазақстан Республикасының қорғанысы және Қарулы Күштері туралы» 2005 жылғы 7 қаңтардағы заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000029>

ӘОЖ 328.185

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ: ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Марат Зухра Әлібекқызы

Құқықтану ББ 1 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, з.ғ.м., сеньор-лектор Жағыпар Ж.Ж.

Әлемнің барлық елдері күресіп жатқан және олардың әрқайсысына әсер ететін сыбайлас жемқорлықтың таралуы мен зардаптарына байланысты көптеген зерттеушілер тарапынан зерттеліп, әртүрлі анықтамалар жасалды.

Дүниежүзілік банк қабылдаған сыбайлас жемқорлықтың ең жиі қолданылатын анықтамасы «Мемлекеттік билікті жеке мүдде үшін теріс пайдалану» болып табылады. Сыбайлас жемқорлық және парақорлық ұғымдарымен астасып жатқан сыбайлас жемқорлық ұғымы кеңірек қарастырғанда тек мемлекеттік билікті асыра пайдалану ғана емес, сонымен қатар «кез келген қызметті жеке мүдде үшін теріс пайдалану» ретінде де көрінеді. Осы анықтамаға сүйене отырып, сыбайлас жемқорлыққа қатысы бар тараптардың кем дегенде біреуінің өз билігін жалғыз пайдалануға еркіндігі бар және мұны өзіне немесе басқа біреуге жеке пайда табу мақсатында жасайды деп айтуға болады.

Сыбайлас жемқорлықтың орын алуының басты себебі – өз өкілеттігін асыра пайдаланған

адамның жауапкершілікке мұқтаж емес деген оймен шешім қабылдауы. Сондықтан, сыбайлас жемқорлықты келесідей тұжырымдауға болады: Жемқорлық = монополиялық құрылымдар + шешім қабылдау бір орган + жауапкершіліктің жоқтығы

Басқа тарапқа пайда әкелетін жеке тұлғалардың шешім қабылдау өкілеттігін пайдалана отырып, айырбастау қатынастарын қамтитын сыбайлас жемқорлық тұжырымдамасында қарастырылып отырған мүдде маңызды болуы мүмкін, бірақ ол сонымен бірге бедел немесе лауазымға ие болу сияқты материалдық емес мүдделерді қамтуы мүмкін[1].

Сыбайлас жемқорлыққа көптеген анықтамалар берілген. Сыбайлас жемқорлықтың барлық анықтамаларында көрінеді; Бұл әрқашан заңға қайшы келмейтін, бірақ, әрине, мораль ережелеріне қайшы келетін жолмен болады. Кейде заңға қайшы келмейтін және заңға сәйкес заңға сәйкес жүзеге асырылатын, заңдағы олқылықтарды пайдалану арқылы жүзеге асырылатын пайыздық алмасулар шын мәнінде моральдық әлсіздікті көрсететін әрекеттерден тұрады. Тараптар өздерінің жеке мүдделерін ғана ескереді және қоғам ұстанатын және ортақ құндылықтарды елемейтіндей әрекет етеді.

Сыбайлас жемқорлықтың заңдылықты сақтауға мүмкіндік беретін процестер мен қатынастарды қамтуы бұл әрекеттерді анықтау мен алдын алуды қиындатады және күрделі етеді. Осы себепті сыбайлас жемқорлықтың әртүрлі анықтамалары болғанымен, бұл құбылыстың белгілері мен түрлерін нақтылап көрсеткен тиімдірек.

GNAT сыбайлас жемқорлықты тергеу комиссиясының мәлімдемесінде ; «Демократиялық жүйелерде ортақ билікпен жабдықталған мемлекеттік шенеуніктерден басқа, бірлескен шешім қабылдауға және бірлескен іс-әрекет процесіне қатысатын қауымдастықтар, компаниялар және басқа ұйымдар да осы салаға кіреді. Басқаша айтқанда, «өкілеттік» ұғымы адамның немесе тұлғалардың мемлекеттік және жеке

секторды ажыратпай, бірлескен билікті жүзеге асыру немесе бірлескен шешімдер қабылдау өкілеттігі ретінде көрсетіледі.

Әрбір қоғамда сол қоғамда өмір сүретін адамдардың іс-әрекеті мен мінез-құлқын анықтайтын әртүрлі ережелер бар. Бұл ережелердің кейбірі конституциямен және мемлекет бекіткен заңдармен жазылады және жасалады.

Сыбайлас жемқорлыққа ұшырайтын бұл ережелер әрқашан заңға қайшы болуы міндетті емес. Заңнан тыс қалған жазылмаған ережелер – жалпы қоғамға ортақ және сол қоғамның құрылыс материалдарын құрайтын моральдық ережелер. Құқықтық нормаларды бұзбайтын, бірақ моральдық нормаларды ескермей жүзеге асырылатын және жеке мақсаттар үшін тараптардан басқа қоғамның қалған бөлігіне теріс әсер ететін әрекеттер де сыбайлас жемқорлыққа жатады. Бұл сыбайлас жемқорлықтың туындауына себепші болатын өзара мүдделер алмасу әрекеті. Бұл айырбас материалдық сипатта болғанымен, ол ынтымаққа негізделген және тікелей экономикалық мағынаға ие емес; Оның непотизм сияқты қасиеті де болуы мүмкін.

Қарастырылып отырған мүдденің сипатына қарамастан, екі жағдайда да билікті ережелерге қайшы пайдалану нәтижесінде мемлекетке, қоғамға немесе жеке тұлғаларға зиян келтіру сыбайлас жемқорлық ретінде қарастырылуы керек.

Жалпы жасалған жіктеу бойынша сыбайлас жемқорлық екі негізгі топқа бөлінеді: саяси сыбайлас жемқорлық және әкімшілік сыбайлас жемқорлық.

Сыбайлас жемқорлықты саяси деп анықтаудың негізі мынада: сыбайлас жемқорлыққа жол бергендер өздерінің міндеттері мен өкілеттіктерінің нақты шегі бар мемлекеттік қызметкерлер мен саясаткерлер болып табылады. Осы себепті сыбайлас жемқорлықтың саяси басқару, саясат қабылдау және шешім қабылдау сияқты саяси функцияларға бағытталғаны байқалады. Сонымен қатар, саяси сыбайлас жемқорлық заңдарды қабылдау кезінде орын алған деп қорытындылауға болады.

Мысалы, парламент депутатының өзіне берілген жеңілдіктердің орнына заң жобасына одан пайда көретіндердің тілегіне сәйкес әсер ету немесе ықпал етпеу әрекеті немесе саяси биліктің өз билігі мен билігін пайдалануы, билікте өз жақтастарының мүддесін қорғау саяси сыбайлас жемқорлық болып табылады.

Саяси сыбайлас жемқорлықтың негізгі үш сипаты бар. Біріншісі саяси сыбайлас жемқорлықтың әкімшілік сыбайлас жемқорлықтан ерекшеленетін жерінде кездеседі.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық бюрократиялық институттарда немесе олардың азаматтармен қарым-қатынасында саяси билік болмаған кезде және олар функционалды түрде саяси элементті атқармаған кезде орын алады.

Осы анықтамаға сүйене отырып, әкімшілік сыбайлас жемқорлық саяси сыбайлас жемқорлыққа тәуелсіз болады деуге болады. Дегенмен, саяси сыбайлас жемқорлық әрқашан әкімшілік сыбайлас жемқорлықпен бірге жүреді. Басқаша айтқанда, саяси сыбайлас жемқорлыққа әкімшілік сыбайлас жемқорлық та жатады. Өйткені әкімшілік сыбайлас жемқорлықсыз саяси сыбайлас жемқорлықтың болуы мүмкін емес.

Мысалы, азаматтың мемлекеттік мекемедегі шенеунікке оның жұмысы бірінші орында болуы үшін пара беруі әкімшілік сыбайлас жемқорлық болып табылады, өйткені ол саяси функцияны атқармайды және саяси билікті қамтымайды. Немесе, мемлекеттік тендерді алу үшін мердігердің конкурстық комиссиядағыларға арнайы жеңілдіктер беруі – бұл әкімшілік сыбайлас жемқорлық. Алайда, егер саяси қызметкерлер бір мердігердің атынан конкурстық комиссияға немесе әлеуетті бәсекелестерге қысым көрсетуге кіріссе, бұл жерде әкімшілік сыбайлас жемқорлықпен қатар саяси сыбайлас жемқорлық та әрекет етеді. Сайып келгенде, саяси сыбайлас жемқорлық – көпшіліктің санасын бұзатын, қоғамдық мүддені ескермейтін оқиға[2].

Мемлекеттік бюрократияның заңдар мен мемлекеттік саясат пен бағдарламаларды жүзеге асыруында орын алатын сыбайлас жемқорлық әкімшілік сыбайлас жемқорлық болып табылады. Тәжірибе мемлекеттік бюрократиямен жүзеге асырылатындықтан, әкімшілік сыбайлас жемқорлықтың тараптарының бірі әрқашан мемлекеттік әкімшілер болып табылады. Тағы да қорытындылайтын болсақ, әкімшілік сыбайлас жемқорлық заңның іске асырылу сатысында орын алатын сыбайлас жемқорлық деп айтуға болады. Әкімшілік сыбайлас жемқорлыққа «қаржылық пайданы көздейтін сыбайлас жемқорлық» және «ынтымақты байланысты сыбайлас жемқорлық» жатады.

Қаржылық пайданы көздейтін сыбайлас жемқорлықтың ең белгілі түрі – пара беру. Парақорлықты мемлекеттік қызметкерлердің өз мүдделерін арттыру және басқа топтың мүдделеріне қызмет ету үшін ақша, сыйлықтар немесе коммерциялық пайда алуы ретінде анықтауға болады[3].

Адамдардың пара алуға немесе алмауға бейімділігі параның өздеріне беретін пайдасы мен пара алу кезінде туындайтын шығындар арасындағы айырмашылыққа байланысты өзгереді.

Пара беретін немесе алатын адамның пайдасы бұл мінез-құлықтың өз мүддесіне қаншалықты сәйкес келетініне қарай артады немесе азаяды. Пара алу құны осы мінез-құлық нәтижесінде ұсталу қаупіне байланысты туындауы мүмкін материалдық немесе моральдық шығынға сәйкес келеді.

«Бопсалау» немесе «белсенді пара алу» деп те аталатын бопсалауды парақорлықтан ажырату өте қиын. Қорқытып алуды парақорлықтан ерекшелендіретін тұсы – өтініштің мемлекеттік қызметкерден келуі. Қызметті алушы тарап қызметті көрсететін қызметкер осы қызмет үшін ақы төлеуге мәжбүр етеді. Әйтпесе, мемлекеттік қызметкер бұл қызметті қалыпты жағдайда орындау талап етілсе де ұсынбайды.

Қазақстанда сыбайлас жемқорлық әрекеттері орын алған аймақтарға қарасақ, бұлар негізінен; Бұл тендерлік сыбайлас жемқорлық, кедендік сыбайлас жемқорлық (жалған экспорт және импорт), ауыл шаруашылығын қолдау сыбайлас жемқорлық (тыңайтқыш, мақта және т.б.), салықты қайтарудағы алаяқтық және банктік сыбайлас жемқорлық түрінде екені байқалады[4].

Сыбайлас жемқорлықтың негізгі себебі – экономикалық қызметтің реттеуші араласуларға ұшырауы. Экономикалық қызметтің реттеуші араласуларға ұшырауының негізгі логикасы нарықтың жеткілікті өнім өндіру үшін жиі жеткіліксіздігі болып табылады. Дегенмен, сыбайлас жемқорлықты тудыратын бір ғана себеп емес, көп және олардың

әрқайсысы бір-бірімен араласады. Осы көптеген себептердің жіктелуі күрделі болғанымен, оларды саяси себептер, әлеуметтік-экономикалық себептер және әлеуметтің жетіспеушілігіне әкелетін себептер деген тақырыптарға топтастыруға болады.

Дамушы елдерде мемлекет көптеген экономикалық және әлеуметтік функцияларды орындайды. Дегенмен, ресурстардың тапшылығына және күтулердің артуына байланысты мұндай қызметтерді ұсыну көбінесе қызметтерге сұранысты қанағаттандыра алмайды. Осы жағдайларда мемлекеттік қызметтерді бөлу кезінде сыбайлас жемқорлық үшін елеулі мүмкіндіктер туындайды[5].

Инфляцияның артуы, мемлекеттің экономикадағы салмағы мен табыс бөлінуіндегі әділетсіздік сияқты экономикалық себептерге және жоспарсыз урбанизация сияқты әлеуметтік себептер кедергі жасап, жемқорлықтың артуы жалғасуда.

Жоспардан тыс урбанизация әкелген сыбайлас жемқорлықтың екі мысалы өте маңызды. Олардың біріншісі - рұқсат етілмеген құрылыс немесе заңсыз үйлер деп аталатын заңсыз құрылыстардың пайда болуы. Мемлекеттік жерлерге рұқсатсыз салынған бұл үйлерге әкімшілік мемлекеттік қызмет көрсете алмағандықтан, бұл құрылымдар инфрақұрылым қызметін, әсіресе электр қуаты мен суды заңсыз көрсете бастады.

Жоспарсыз урбанизациядан туындаған екінші сыбайлас жемқорлық мемлекеттік тендерлерде пайда болады. Сыбайлас жемқорлық жағдайында бұл тендерлерді өздеріне жақын компанияларға береді.

Сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттер мен қоғамдарға тигізетін әсерін қарастырғанда, ең бірінші ойға бұл әсердің кері әсер ететіні сөзсіз.

Шындығында, сыбайлас жемқорлықтың кері әсері болғанымен, оның жағымды әсерлері бар деген ойшылдар да бар. Бұл зерттеу сыбайлас жемқорлықтың салдары мен салдарын зерттей отырып, екі перспективаға да назар аударады. Сыбайлас жемқорлықтың жағымсыз салдары бар деген жалпы қабылданған дәлел. Екінші жағынан, сыбайлас жемқорлықтың оң әсерлері ұзақ уақыт бойы зерттеушілер арасында пікірталас тудырды және ортақ пікірге қол жеткізілмеді[6].

Сыбайлас жемқорлықтың оң әсерлері бар екенін дәлелдейтін зерттеушілер бұл тәсілді алғаш ұсынған Мертонды ұстанды. Осы тәсілді талқылағаннан кейін Генри Форд пен Мертон сыбайлас жемқорлық ойлағандай қауіпті емес деп дәлелдеді.

Ақпаратты және адекватты менеджмент, егер ол арам болса да, адал, бірақ білімсіз және біліксіз басқаруға қарағанда оң балама болып табылады. Қорыта айтқанда, білімсіз және адекватты емес басқару жемқор әкімшіліктен артық емес.

Осылайша, Мертон мен Фордтың пікірінше, ресурсты немесе билікті оны нашар басқаратын адал адамдар басқарғаннан гөрі, осы ресурсты жақсы басқаратын адал емес адамдар басқаруы керек.

Мертонның пікірінше, сыбайлас жемқорлықтың моральдық және жазбаша құқықтық ережелерге қайшы болғанымен өмір сүруін жалғастыруы оның құпия қызмет атқаратынын көрсетеді. Бұл көрсеткіш бар тапсырыстың жақсы жұмыс істеп тұрғанын тексеру құралы болып табылады. Өйткені қоғамда сыбайлас жемқорлық орын алса, бұл қоғамның жұмысы дұрыс емес екенін көрсетеді. Осылайша жүйенің кемшіліктері мен қателерін тексеруге болады. Бір сөзбен айтқанда, жемқорлықтың арқасында қоғамдағы кемшіліктердің орнын толтыруға болады[7].

Сыбайлас жемқорлық мемлекеттің кірісін азайтып, ресурстарды дұрыс мақсатқа бағыттамау нәтижесінде оның шығындарын көбейтетіндіктен, мемлекеттік қызмет көрсету сапасы да төмен, әрі айтарлықтай қымбат. Мемлекеттік инвестициялардың көлемі ұлғаюы қажет болғанымен, оның тиімділігі де төмендейді, сондықтан қымбатшылыққа байланысты жеке инвестициялар шектеледі, бұл экономикаға кері әсер етеді. Нәтижесінде сыбайлас жемқорлықтың өсуі экономикалық өсуге, салық жүйесіндегі әділеттілікке, әлеуметтік шығындардың деңгейі мен әсеріне және адам ресурстарын тиімді пайдалануға кері әсерін тигізудің[8].

Сыбайлас жемқорлық меншік құрылымын бұзады және білім алу құқығын тең жүзеге

асыруға кедергі жасайды. Осылайша, сыбайлас жемқорлық табыстарды бөлудегі теңсіздікті және кедейлікті арттырады.

Сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың ең тиімді жолы – сыбайлас жемқорлықты анықтау мүмкіндігін арттыратын заңдарды жүзеге асыру.

Мұндай заңдардың болуы сыбайлас жемқорлықты ашуды жеңілдететіндіктен, адамдардың сыбайлас жемқорлыққа бейімділігін де төмендетеді[9].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қабылданатын шаралардың мәні сыбайлас жемқорлықтың орын алу мүмкіндігін азайтуға бағытталуы тиіс. Сыбайлас жемқорлыққа жол берген тұлғаларға ауыр заңдық санкцияларды қолдану сыбайлас жемқорлықтың құнын арттырады, осылайша сыбайлас жемқорлықтың орын алу мүмкіндігін азайтады. Алайда, егер сыбайлас жемқорлық фактілері анықталса, шығындар төленеді, яғни санкциялардың орындалуы сыбайлас жемқорлықты анықтауға байланысты. Осыған байланысты жай ғана заңдық санкцияларды күшейту жеткілікті шара болмайды. Қолданылатын құқық – ең тиімді заң. Басқаша айтқанда, қылмыстың санкциясын күшейткеннен гөрі қылмыстың ашылу ықтималдығын арттыру тиімдірек болуы мүмкін. Сыбайлас жемқорлық әшкереленуі ықтимал ортада құқықтық реттеулер мен санкциялар тежеуші күшке айналады. Сондықтан құқықтық санкциялар сыбайлас жемқорлықтың әшкереленуін арттыратын шаралармен қамтамасыз етілуі керек [10].

Сыбайлас жемқорлықтың себептерінің бірі – мемлекеттік қызметтердің өте баяу жұмыс істеуі болып табылады, бұл мемлекеттік құрылымда қоғамдағы адамдар өз жұмысын тезірек және сапалы орындау үшін мемлекеттік қызметкерлерге пара ұсынады. Мемлекеттік қызметтер қарапайым әрі жылдам жасалса, мұндай сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға болады.

Сыбайлас жемқорлықтың тағы бір себебі – мемлекеттік мекемелерде жұмыс істейтін, мемлекеттің билігі мен билігін пайдалануға құқығы бар адамдар осы қиын міндетке қарамастан төмен жалақы алады. Бұл адамдардың өмір сүру деңгейін көтеру үшін әртүрлі қаржылық шаралар жасалса, олардың пара алуының алдын алуға болады.

Сыбайлас жемқорлықтың пайда болу қаупі ең жоғары сала – мемлекеттік сектор. Осы ерекшелігіне байланысты қоғамның халықпен және халықтың жеке сектормен барлық қарым-қатынастары үнемі және мұқият тексерілуі керек. Осыған байланысты тәуелсіз ұйымдардың мемлекеттік секторды бақылауда тиімді болуы өте маңызды, өйткені сыбайлас жемқорлықты тудыратын негізгі себептерді зерделеу кезінде айтылғандай, кейбір саяси мақсаттарға бағытталған іс-әрекеттер салыстырмалы түрде соқтыру ықтималдығы жоғары қызмет саласы болып табылады[11].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Абдрасилов Б.С. – Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2016.– 176 б.
2. Алауханов Е.О. Сыбайлас жемқорлықпен күрес: теория және практика: оқулық. – Алматы: Нұр-пресс, 2009. – 240 б.
3. БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялау туралы Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 мамырдағы №31 Заңы, <http://adilet.zan.kz>
4. БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы. 2003 жылғы 31 қазан. <http://adilet.zan.kz>
5. Джонстон М. Поиск определений: качество политической жизни и проблема коррупции // Международное жюри социальных наук. – Париж, 1997. – № 16, 9 с.
6. Жетписбаева Б.А. Антикоррупционное законодательство Республики Казахстан. – Астана, 2011. – 12 с.
7. Мауленов Г.С. Коррупция, как социальное явление и меры его предупреждения. – Астана, 2005. – 23 б.
8. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндама «Біздің міндет – халыққа қызмет» 2018 ж. <http://kyzmet.gov.kz>